

Recenzije i prikazi

Lino Veljak

Od ontologije do filozofije povijesti

Hrvatsko filozofsko društvo,
biblioteka »Filozofska istraživanja«,
Zagreb 2004.

Izbor novijih rasprava našeg uglednog filozofa Lina Veljaka, profesora Filozofskog fakulteta u Zagrebu, svojim naslovom iskazuje kako tematski raspon izabranih rasprava tako i bitne momente autorove nastavne djelatnosti: Veljak, naime, predaje i ontologiju i filozofiju povijesti. Međutim, u ovoj knjizi uzalud ćemo tražiti neki ontološki nacrt (u smislu N. Hartmanna ili M. Heideggera), kao i bilo kakvu filozofiju povijesti u tradicijskom ili disciplinarnom značenju te riječi. Ontološki problem posredovan je kritikom metafizike (pa u tom smislu i kritikom onto-teozno-antropologije), a povijesnofilozofska pitanja autor tematizira kroz kritiku različitih oblika ideologije. I kritika ontologije i kritika filozofije povijesti predstavljaju oblike u kojima se očituje povijesno mišljenje, a ovo je za autora ujedno i metoda i sadržajno usmjerenje njegove filozofije.

Objedinjujuće pitanje koje tematski raznolike rasprave sabire u cjelinu, jest pitanje o identitetu. Po uzoru na Aristotelovo odbijanje da ideju zlatne sredine tumači kao zahtjev za prosječnošću, nivelacijom ili sintezom negativnih ekstrema, Veljak odbacuje tumačenje svojega zahtjeva za istraživanjem kompleksnosti i pluralnosti identiteta u ključu bilo koje od lažnih alternativa (npr. lažne alternative između »plitkog scijentizma i »tupo-glavog iracionalizma«). Kritika lažnih alternativa provlači se kroz cijelu knjigu i moglo bi se reći da ju ta kritika i metodički objedinjuje.

Mišljenje dokazuje svoju moć time što razotkriva lažnost takvih alternativa, ali ono to može samo ukoliko se uspijeva artikulirati na razini kompleksnosti vlastitoga predmeta.

Antiteza lažnim alternativama nije, naglašava autor, nikakva jednoznačna, jedinstvena i neprotuslovna istina (tako nešto vodilo bi u bespuća dogmatizma), nego samo strpljiv, uporan i ničim zajamčen rad na demistificiranju lažnih alternativa i otkrivanju njihovih sveza s povijesnim svijetom. Razotkrivajući dogmatizme i njihove krive suprotnosti, demistifirajući ideološke obmane (uključujući i ideologizirane kritike ideologije), mišljenje krči i vlastiti životno-povijesni prostor, čime se smanjuju šanse za mistifikacije, manipulacije i druge degenerativne tendencije.

To je, moglo bi se reći, alfa i omega Veljakova mišljenja. Na simboličan način iskazuje se ta konstanta upravo u ovoj knjizi. Knjiga, naime, započinje raspravom o budućnosti filozofije, a završava ogleđom o deratizaciji i vakcinaciji. Da li to znači da bi budućnost filozofije bila higijeničarske naravi? Odgovor glasi: Među ostalime, i u tome je budućnost tzv. primijenjene filozofije. Ne samo u deratizaciji i vakcinaciji, ali i u njima. Naravski, nameće se pitanje što Veljak podrazumijeva pod deratizacijom, a što pod vakcinacijom. »Deratizacija« je metafora, koja, međutim, ipak sugerira da su ratni zločinci gamad, štakori koje treba ukloniti iz svake pristojne sredine, kako bi se moglo normalno živjeti. Oni koji su u ime uzvišenih nacionalnih ideala i drugih velikih riječi činili zločine prema civilnom stanovništvu, osramotivši time i narod u čije su ime djelovali, moraju biti kažnjeni, i to ne samo radi ispunjavanja osnovnog postulata pravednosti nego upravo iz higijenskih razloga. Ne može se, naime, očekivati da će se u nekoj zemlji uspostavljati i afirmirati tolerancija i razumijevanje, dok se ulicama njezinih gradova i sela slobodno šecu takve osobe koje se otvoreno hvale kako su sudjele u zločinima koji podliježu kategoriji teškog kršenja međunarodnog ratnog prava. Dok se takve osobe nalaze na slobodi, ne može se očekivati da će se uspostaviti bilo kakva pretpostavka civiliziranog života. Kažnjavanje dovodi do katarze, tj. takvog suočavanja s prošlošću u kojemu se postiže konsensus o tome da je uloga ratnih vođa bila nega-

tivna, da su velikodržavne ideologije neprihvatljivije i da postoji univerzalna moralna odgovornost za ono što se dogodilo (što, međutim, ne znači relativiziranje krivnje, niti da bi svi bili jednako krivi, ili da se može izjednačiti žrtvu i krvnika). Učinak katarze popraćene ispravljanjem počinjenih nepravdi jest vakcinacija, i to u najdoslovnijem smislu riječi: vakcinacijom o kojoj je riječ stječe se otpornost na viruse etnocentrizma, netolerancije, mržnje i veličanja nasilja (a ti virusi, naglašuje autor, i dalje haraju među nama).

To je jedna od moguće (a po autoru očigledno i neophodne) primjene praktičke filozofije na neposredan socijalni okoliš u njegovoj faktičkoj dinamici. Očigledno je da se filozofi ne bi trebali pretvoriti u deratizatore i vakcinatore, nego se radi o tome da filozofija može ponuditi argumentacijska sredstva za stvaranje takvog duhovnog ozračja u kojemu bi se prirodno nametnula potreba za kolektivnom katarzom, a primjer takve argumentacije jest i sljedeći: »Kad smo već doživjeli nesreću da nam se dogode beščasće i sramota, bio bi red da od toga izvučemo neku korist. A jedina korist koju možemo izvući jest imunitet stečen vakcinacijom« (str. 173).

Današnja filozofija inače, razapeta između tradicionalizma i epistemološkog podvrgavanja služenju znanstveno-istraživačkom radu, nalazi se u iskušenju da izgubi onu svoju bitnu dimenziju koja omogućuje valjano postavljanje pitanja o *smislu i opravdanosti* onoga što jest i onoga što se pojavljuje. Naime, u vrijeme totalne scijsentifikacije svijeta opravdano raste strah od posljedica nepromišljenog ustrojavanja na utabanim putevima (koje je prokrčila upravo znanost) koji bi čovječanstvo mogli odvesti u propast, a samo filozofija (ukoliko nije samozadovoljna ili svedena na znanstvenu epistemologiju) može, u suradnji s interdisciplinarnim i multidisciplinarnim istraživanjima, dakle, može ponuditi integrativnu funkciju kritičke svijesti nadolazeće epohe.

Jedno od područja na kojima se očituje ta integrativna funkcija filozofije jest ideja obrazovanja. Prema Veljaku, načinu na koji se poima istina kao apsolut slijedi autoritarno-dogmatski tip obrazovanja, bilo u formi vjerskog katekizma bilo pak u formi ateističkog dogmatizma. Ni iz relativnog pojma istine (istina »kao da«) ne slijedi neko bitno drukčije obrazovanje: socijalno poželjan privid istine posreduje se u dogmatskom i fiksiranom obliku. Ako osporimo filozofsku legitimnost pojmu istine, ali zadržimo onaj tip praktičnog pojma poželjnog djelovanja kakav proizlazi iz prethodnih koncepcija istine, opet ćemo

ostati u dogmatskom modelu obrazovanja. Tek praktički pojam istine nudi izlaz iz obrazovnog dogmatizma, a filozofija – koja i započinje svoj povijesni hod kao emancipacija od mita i dogme – jest u izravnoj opreci sa svakim tipom dogmatsko-reproduktivnog modela obrazovanja. Filozofija kao emancipirana duha od mita o fiksnoj, dovršenoj i prenosivoj istini implicira oslobađanje obrazovanja od autoritarno-dogmatskog modela na sadržajnom, te autoritarno-monološkog modela na metodičkom planu.

Rasprava o tzv. mekoj (postmodernoj) ontologiji i kraju moderne predstavlja jedan od središnjih momenata Veljakove knjige. Osporivši opravdanost koncepcije po kojoj je moderna doživjela slom, ali ne i opravdanost vjerovanja da je ideja napretka doživjela u 20. stoljeću totalnu propast – autor postavlja pitanje, da li propast ideje napretka znači opravdanje teze da je povijest dospjela do svog kraja, kako to propovijeda tzv. postmodernizam. Neki postmodernistički filozofi u tom sklopu tragaju za korijenima nihilizma u biti zapadnjačke metafizike, vjerujući da bi Heideggerova kritika platonističke metafizike i njegov zahtjev za destrukcijom ontologije mogli biti valjan put iz zdvojnosti izazvane uvidom u ništavan značaj obestemeljene egzistencije. No, transformacija ništavnog i nepodnošljivog svijeta u bajkovitu i radosnu iluziju (što postmoderna u nekim svojim likovima upravo nudi) ne može biti valjan odgovor na proturječja epohe. Dapače, time se sustavno širi duh neodgovornosti i nedosljednosti kao »načelno obestemeljivanje bilo kakve logičke ili etičke koordinatne mreže na kojoj bi se mogla graditi neka 'konsekventnost'« (str. 39). Jednako se i nadomještanje jakog subjekta »mekim«, postmodernim subjektom iskazuje kao afirmacija fragmentiziranog subjekta, neopravdano izjednačenog s emancipiranim subjektom. Nasuprot slijepog puta »meke ontologije«, Veljak nudi samokritičku refleksiju protuslovlja svojstvenih moderni, kako bi se umjesto »titrajućeg okružja očitovanja/skrivanja bitka« suočilo s nerazrješanim protuslovljima napretka, antinomijama slobode i logikom samosvrhovite produkcije materijalnih dobara, moći i nasilja.

Vrlo veliku pozornost Veljak pridaje pitanju istraživanja nacionalne filozofske baštine, osporavajući opravdanost etnocentričkog vrednovanja, umjesto čega realan kriterij može biti samo autentična filozofska vrijednost jedinog autora i djela. Pojam nacionalne filozofije može se održati samo u veoma relativnom obliku, pa se to očituje i u autorovu određenju identiteta suvremene hrvatske filo-

zofije, tj. »labavog« identiteta, načelno istovjetnog bilo kojem drugom europskom identitetu (s time da autor naglašuje posebnu vrijednost filozofskog stvaralaštva 60-ih i 70-ih godina, koje se realiziralo u krugu časopisa *Praxis* i Korčulanske ljetne škole).

Dvije rasprave o F. Petriću (prva o njegovu pojmu bitka, a druga o Petrićevu monizmu) pokazuju kako Veljak primjenjuje svoje kriterije na istraživanje starije filozofije. Relevantno je samo ono što je od filozofskog značaja (što je slučaj s Petrićevim metafizikom), a što autor kritički raščlanjuje s velikom akribičnošću i veoma minuciozno, pokazujući, među ostalime, kako se Petrić koleba između monizma i dualizma.

O političkom dvojstvu ljevica-desnica Veljak raspravlja u povodu Bobbiove knjige *Desnica i ljevica*, a time započinje drugi dio knjige, posvećen izravnoj praktičkoj filozofiji (premda niti u prvome dijelu, koji je posvećen teorijskoj filozofiji, nema – s djelomičnom iznimkom rasprava o Petriću – nikakvih tragova ekskluzivističkog zatvaranja u sferu teorijskog). U ovome dijelu autor među ostalime kritički analizira koncepciju otvorenog i zatvorenog društva (posebno upozoravajući na moguću instrumentalizaciju koncepta otvorenog društva od strane prodornijeg dijela ratno-profitske elite u našoj zemlji, kao i u susjednim zemljama koje su sudjelovale u ratovima 90-ih godina); odnos znanosti, tehnike i napretka; pitanje regionalizma; ideologiju globalizacije, te koncept multikulturalizma.

U raspravi pod naslovom »Paradigma moguće budućnosti« autor nemilosrdno secira ideju malih naroda kao avangarde duhovne obnove posrnulog čovječanstva, tematizirajući zlo koje je u minulim ratovima došlo do izražaja u ključu Hegelova pojma »ništećeg Ništa«, kao i pojma »radikalnog zla«, te suprotstavlja perspektivi svijeta podijeljenog na mnoštvo malih despocija Kantovu ideju praktičkog uma, koji jedini može razriješavati faktičke antinomije. U protivnom, »radikalno zlo zadobiva apsolutan svjetsko-posthistorijski primat i zatvara budućnost, obesmišljavajući time i svaki autentičan čin u prošlosti, u razmrvljenom svijetu novog organizma bitno svedene na rezervoar podaničkog zaborava« (str. 165).

Veljakova knjiga zaslužuje pažnju u prvome redu ukoliko ona pokazuje potencijale filozofije, koja – izlazeći iz *bjelosne kule akademskog samozadovoljstva* – nudi svijetu model gipkog intelektualnog sučeljavanja s proturječijima i problemima s kojima se naša epoha suočava. Oblikujući duh na razini

maksimalnih mogućnosti, takva se filozofija iskazuje kao moćno oružje u borbi protiv prijetećeg bezumlja i njime popraćenog radikalnog zla.

Zvonko Šundov

Slavko Kulić

Neoliberalizam kao socijaldarvinizam

Rat za dominaciju ili bolji svijet

Prometej, Zagreb 2004., 261 str.

Ova je knjiga rezultat višegodišnjeg istraživanja na Ekonomskom institutu u Zagrebu, u okviru programa Odjela za interdisciplinarna istraživanja. Podijeljena je u pet dijelova: *Conciliandum*, *Docendum*, *Permovendum*, *Quintessentia* i *Conclusio*.

Conciliandum. Filozofija načina života (odgovor na pitanje: Kako?) traži socijalno-političko-ekonomsku i pravnu konceptualizaciju života preko dubinskog tumačenja onog što jest (realiteta) u odnosu na ono prema čemu teži (idealiteta) pojedinac, zajednica i čovječanstvo. Ono što ne možemo percipirati iz realiteta, smatramo da ne postoji, a time isključujemo i neke druge mogućnosti. Čovjekovo znanje nije na razini apsolutnih znanja (pogotovo to vrijedi za ekonomske znanosti) već na razini konvencije: »kao da jest« ono što naš instrumentalizirani um projicira da jest. Radi se, naime, o perceptivnom defektu, grešci u »ulazu« u ljudsku svijest i tumačenju tog »ulaza« u odnosu na »izlaz«. Problem je u samom čovjekovu misaono-spoznajnom organu, koji je naučen da razmišlja na razini stvari. *Homo sapiens sapiens* pohlepan je za stvarima u skladu s instinktom lovca-sakupljača. On još uvijek nije došao do spoznaje da prosuđuje što to znači opstanak i razvoj života. Upotreba antropotehnika u iskorištavanju prirodnih resursa bez razmišljanja o etičnosti uzrok je svih problema na Zemlji, a iste uglavnom služe prisilnom prisvajanju. *Kultur-ni mem* (najmanja jedinica sociokulturne informacije) zahtijeva da se i u ekonomiji uključi etički kriterij smisla pri prosuđivanju uzroka i posljedica određene djelatnosti. Ekonomija kao nasilje može se sažeti u princip s